

Camp de l'Espadà

Reflexions ambientals a la Serra Espadà

**Entrevista a Juli G.
Pausas, doctor en
Ciències Biològiques**

**Solstici d'Estiu:
homenatge a
Carlos Pau**

**El món a la mà: a
propòsit dels mapes**

**Què és el pagament
per Serveis
Ambientals?**

**El repertori musical
tradicional a la serra
d'Espadà**

3 L'entrevista

MÓN MEDITERRANI

7 Solstici d'estiu *per Teresa Casquel*

TOTS FEM NATURA

15 El món a la mà: a propòsit dels mapes *per Jorge Cruz Orozco*

ACTUALITAT AMBIENTAL

20 Què és el Pagament per Serveis Ambientals?

LA VIDA A LA SERRA

26 El repertori musical tradicional a la serra d'Espadà *per Alejandro Torres Tomás i Joan V. Sempere Broch*

37 Memòria de la Fundació Serra Espadà 2009 *per Carme Orenga i Imma Vicent*

42 La llibreria ecològica

Edita: Fundació Serra Espadà. www.serra-espada.org

Direcció: Manolo Pérez Lavall

Consell de Redacció: Carme Orenga, Javier Solsona, Esther Capilla, Jordi Romero, Lourdes Tamborero, Óscar Pérez.

Tiratge: 525 exemplars. Impressió i Maquetació: Gráficas Aparici, S.L. Castelló

Portada: *Centaurea pavi*. Foto: Guillem Segura

I.S.S.N.: 1578-1593

Depòsit Legal: CS-326-1998

La línia editorial d'aquesta revista és el lliurepensament, per tant, les opinions pròpies del consell de redacció es trobaran a l'editorial. La resta d'opinions seran únicament responsabilitat dels qui les signe

PUBLICACIÓ SUBVENCIONADA PER

AMB LA COL·LABORACIÓ DE:

l'entrevista

Juli G. Pausas

Doctor en Ciències Biològiques per la
Universitat de Barcelona.

Carme Orena Sorribes

Consell de Redacció

La línia d'investigació de Juli G. Pausas, doctor en Ciències Biològiques per la Universitat de Barcelona, s'ha centrat en la regeneració vegetal i l'ecologia del foc en els ecosistemes mediterranis, realitzant estudis sobre el síndrome de persistència de les espècies en ambients amb incendis, la dinàmica postincendi, els canvis en el règim d'incendis i la diversitat de les espècies.

1. Aquest hivern es va publicar en premsa la publicació del vostre darrer llibre "Cork Oak Woodland on the Edge", en la qual alerteu del perill que corren els boscos de sureres d'Europa pel consum excessiu dels taps de plàstic en detriment del taps de suro. Què deuriem de fer els productors de suro per que les sureres tingueren futur?

No es pot generalitzar en totes les suredes per igual. En cada país la situació econòmica i la treta del suro es distinta. La única raó per la qual es manté la treta de

suro és per què el producte es pot vendre i és rentable. En Espadà, si el suro es deixara de traure, no li passaria res al bosc ja què la surera és una espècie protegida, i estem en un parc natural. El que si és cert és que abans de ser parc natural, les sureres es protegien per què tenien un valor econòmic. És més problemàtic a les sureres que estan fora de parcs naturals, i especialment en països pobres, per què si el suro deixara de ser un negoci, se podria canviar l'ús del terreny i se podria reduir la superfície del bosc. Seria el cas de moltes suredes de la costa d'Àfrica. El mateix podríem dir que passaria a moltes zones de Portugal on no són parc naturals. Els boscos s'utilitzen i per això estan vius.

2. En l'estudi dieu que els boscos d'Espadà regeneren molt bé per què no hi ha massa presència d'ungulats com al sud de la península i per tant les sureres joves creixen. Però com a persona que observa el bosc, veig que cada vegada

Llesques de suro.
Foto: Guillem Segura

hi han més pins i menys sureres, el pi rodono va avançant i conquerint territori on abans hi havien sureres. La gestió del paisatge podria afavorir la regeneració sense que avançara el pi?

Jo veig amb optimisme la Serra Espadà ja què regenera molt bé. Els pins directament no fan mal. Quan hi ha un incendi els pins se cremen i les sureres no. També és cert que hi ha més intensitat en l'incendi quan hi han pins. Gran part d'ells moren després dels focs, mentre que la majoria de les sureres sobreviuen. El que si és cert es que se podria afavorir la regeneració del bosc perquè augmente la densitat d'arbres.

3. Molts investigadors alerteu del perill de fragmentació de l'ecosistema quan parlem de territori. Referent a Espadà penses que és un ecosistema dèbil i en greu perill de fragmentació?

Pel fet que és un parc natural, no crec que es construïquen grans carreteres. La Serra en sí no corre massa perill. Pense que la fragmentació ja ha passat. La Serra està en una situació bona. La fragmentació se dona a una escala més gran, per exemple la connexió entre Espadà i Calderona si que està limitada

per una autovia i per zones de cultiu, i açò és un cas clar de fragmentació. La sureda de Calderona està pitjor per la influència antròpica a la que està sotmesa i perquè les condicions climàtiques no són tant òptimes com a Espadà.

4. Quines són les diferències més singulars entre les suredes d'Espadà i la resta de la mediterrània?

Amb les suredes d'Andalusia la diferència més gran és la fauna; la gran influència d'ungulats a les suredes d'Andalusia limita la regeneració. Per tal d'afavorir la regeneració el que fan és impedir l'entrada de bestiar en els camps posant tanques. Açò està donant bons resultats. Al nord d'Àfrica hi ha una sobreexplotació que no permet la regeneració. Pense que les suredes de Girona són les més paregudes a Espadà per què no tenen grans herbívors, i si tenen dispersors de glans, com a les nostres suredes. Fins i tot genèticament són més pareguts als nostres que a la resta de les suredes.

5. S'ha pegat algun pas endavant per aconseguir que a les etiquetes de vi es destaque la utilització de suro? Les

Taps de suro.
Foto: Guillem Segura

empreses productores de taps s'estan reunint o mobilitzant? En altres països productors de suro i de vi que s'està fent al respecte?

En general no, tot i que hi ha alguns indicis en esta direcció. Hi ha alguna gran empresa de vins que va dir que posaria en l'etiquetatge de les ampolles que utilitzaven taps de suro. Clar, quan vas a comprar una ampolla de vi, com que en l'etiqueta no posa en què està tapada no es pot saber si porta tap de suro o plàstic, i no hi ha cap legislació al respecte. A Anglaterra va haver una cadena de supermercats que durant una època només venia vi amb taps de suro. Tot açò són xicotetes coses, puntuals però en la bona direcció. Pense que si només s'indicara en les etiquetes que el tap utilitzat és de suro, ja es donaria un pas important. Açò permetria al consumidor escollir millor.

Els productors d'Austràlia i Estats Units recolzen el tap de plàstic i rosca incondicionalment i, a més, estan realitzant una campanya mediàtica dient que aquests taps són molt més bons per la conservació del vi per ser més hermètics. Potser que abans el suro es cuidava poc i els taps no eren de molta qualitat, però

ara això no passa. El suro és de molta qualitat i és perfecte per a les ampolles de vi i cava. A més, és un producte ecològic, de fàcil reciclatge i no contamina com el plàstic.

6. Quins altres productes hi han actualment en el mercat que tinguen el suro com a matèria prima? S'està investigant per donar-li altres usos? Quin creus que és el futur del suro? I el de les suredes?

La major part del suro s'utilitza per a taps i la resta en aïllaments per a la casa i decoració. Una curiositat és que hi ha algun coet d'aquests que envien a l'espai que porta suro com aïllant. A Sardenya utilitzen les llesques de suro com llaça per servir els plats calents.

Crec que no s'està investigant per donar-li altres usos, a mi almenys no em sona. Sí que s'investiga en millorar els taps per a competir millor amb els de plàstic i rosca.

El futur de la cultura del suro i de totes les coses rurals no és positiu, és difícil. El futur de l'espècie, de l'arbre, està més o menys assegurat dins del parc, tot i que no fora. En els països benestants, és

Traent Suro
Foto: Carme Orega

possible substituir l'ús productiu de les suredes per l'ús recreatiu. Una altra cosa més complicada és que es mantinga la cultura del suro: com podria ser la treta de suro i l'elaboració de taps. Açò sí que té un futur més incert.

7. S'està investigant per acabar amb la malaltia de la seca?

Sí que s'està investigant, el que passa és que és complicat. És una mortalitat lligada tant a la sobreexplotació com a la sequera, i en part causada per insectes i fongs.

8. Els gaigs formen part de l'ecosistema i fan un paper imprescindible quan dispersen els glans a la Serra Espadà. Com actuen aquestes aus?

Aquestes aus el que fan es agarrar els glans dels arbres i soterrar-los en espais clars que elles després pugen recordar. Els emmagatzemen per poder-los aprofitar després quan tinguen els polls menuts, les cries. Aquest glà té més possibilitats de germinar que no pas si cau sota la copa de l'arbre. És molt possible que el gaig després no els trobe, o que si els troba, ja hagen germinat. És un sistema perfecte. A Portugal i Extremadura no

hi ha gaigs, per tant la regeneració està més limitada.

9. Quines mesures es podrien posar en funcionament per tal de conservar les sureres d'Espadà compatibilitzant la gestió sostenible i la producció?

A les suredes velles o llocs degradats del Parc se podria estimular la regeneració per a generar suredes de més qualitat seguint diversos mètodes. Es podria fer una gestió dels gaigs i ratolins que estimularia una regeneració natural i augmentaria la densitat arbòria. Nosaltres preferim estos mètodes a les plantacions massives, ja que estes plantacions poden ser més o menys agressives.

10. Veus factible el poder plantejar el valorar econòmicament els serveis ambientals que presten els boscos de sureres a la societat ?

Es parla sovint d'aquestes coses, i seria factible fer una gestió que mantinga els boscos. El que cal es interès per part de l'Administració i fer la legislació necessària. S'han de buscar mecanismes, però clarament és un camí a seguir. Actualment ja s'estan començant a plantejar estos mètodes en altres països.

món mediterrani

Solstici d'estiu

Teresa Casquel

Llicenciada en Geografia i tècnica de senders per la FEMECV

Traducció: Emili Barberà

Vaig trobar Carlos Pau per casualitat, aparegué en les pàgines d'un llibre mentre buscava altres personatges; llavors el seu "clavel de monte" d'Espadà fou l'inici que desenredà el cabdell i desencadenà una sèrie de coincidències que em duguérem a conèixer a aquest farmacèutic de Sogorb, lliure i solt d'idees, incisiu quan es tractava de defensar els seus postulats, científic consciencios que elaborà un herbari famós en tota l'Europa de principi del segle XX, i tot açò des de postures que es trobaven enfrontades en els estrets passadissos que les modes acadèmiques dictaven, sobretot des de les cúpules de Madrid; independent, somniador amb una nova Espanya lliure de caciquismes i polítics sense escrúpols, divulgà en les revistes científiques de l'època la modernitat del seu pensament lliberal al temps què, amb una indòmita tenacitat, vessà per Europa escrits i plantes que recol·lectava, material que va servir per a compondre

obres com ara "La Flora Hispánica" del alemany Willkommen.

Un automòbil avançava pausadament deixant una estela bromosa al llarg del camí cap a la casa de La Mosquera; l'entrada en la Vall de la Falaguera fou una visió matinal que va commoure al amant dels vegetals de forma que va tenir que esforçar-se en atendre a les formes del camí per el que avançava fins que l'espectacle fou massa delirant; i extasiat, aleshores saltà del cotxe del seu amic Vicente per fondre's en aquella Natura i el seu encís; aquest home havia mantingut llargues converses amb nombroses poblacions vegetals i sempre havien arribat a un enteniment més o menys serè, però avui la sureda havia eixit de sobte front a ell deixant-lo inermes, en una posició de clar desavantatge; aquells organismes amb les seues cèl·lules, teixits, pigments, aquells éssers que viuen de l'aire amb una relació íntima

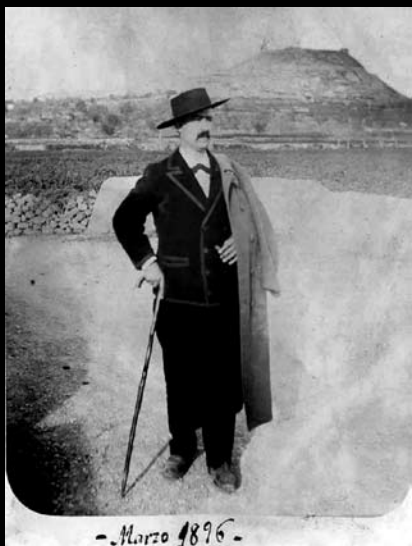

Foto de Carlos Pau Español.
Font: Biblioteca del Real Jardín Botánico de Madrid

i cordial formaven una taca compacta que li plantava cara a l'experimentat botànic; ell havia anat buscant una cosa petita, fràgil, delicada i com tots els científics duia en la seua maleta dels coneixements el mètode que devia seguir per apropar-se a qualsevol espècimen botànic que li aparegués; tanmateix en aquest moment no es trobava preparat per afrontar les emocions que la verda fronda, aparentment innòcua, li deixava caure de forma tan aclaparadora.

Unes rialles i veus infantils interromperen la seua inesperada commoció i unes xiquetes en divertit desordre guaitaren per una corba del recent obert camí que, des de la carretera d'Aín a Almedijar, duia fins la Mosquera.

La casa era administrada per Festiva i Ramón, els quals tenien dues netes que, com si fos una revolada de teuladins, s'aproparen al misteriós home del barret i bastó que es veié desbordat per l'innocent però atrevit guirigall de les xiquetes.

El seu cap farcit de noms científics tardà en assabentar-se de la benvinguda, doncs abans de poder donar resposta a l'inesperat atropellament ja se'n

tornaven unes cametes veloces cap a la casa enduent-se l'escàndol i avisant amb aguda cridadissa de la visita del personatge desconegut.

"Don Carlos" coneixia als casolans, però feia molt temps que no es deixava veure per aquell lloc; les possessions d'aquesta bellíssima propietat quedaven ben organitzades al voltant de la casa; alguns camps de secà en terrasses i taules on alternaven cereals d'hivern i ametllers, deixaven pas a zones de pasturatge per al ramat i una nodrida horta per a la manutenció dels guardians de la propietat des de 1890.

Un atapeït bosc de sureres amb una estimació d'uns 15000 exemplars, resguardava de l'exterior el ben organitzat nucli tradicional i la mansió de dos pisos quedava emmarcada per aquell entorn salvatge i primitiu.

En l'últim tram del camí, li arribaren les salutacions del matrimoni. Ella amb trossa i rostre bru i eixut, quasi masculí, una toca que duia tot l'any per amagar no se sap quins secrets, cobrint un vestit negre amb les manegues arregussades de les que eixien uns braços prims que

Centaurea pauri. Espècie endèmica descrita pel naturalista alemany Willkommen, homenatge al seu amic Carlos Pau.
Foto: Guillem Segura

acabaven en unes potents i velles mans inflades pels treballs i crebants; donava una imatge de dol que duia des de la mort de son pare, succeïda en el passat segle, uniforme femení comú en aquells anys per pobles i masos; com únic luxe de color, un davantal de treball amb ratlles verdes i blanques que arribaven fins unes espardenyes; ell, samarreta gris també a ratlles i pantaló de pana sota l'aspecte solemne que li donava un barret de funcionari amb dues fulles de surera, condecoració que allunyava qualsevol dubte a la seua autoritat sobre el bosc que empaitava la seua llar i que donava sentit a la poderosa explotació; davant d'aquesta estampa rural i tradicional, i per estrany que sembla, el matrimoni gaudia d'un element de modernitat discordant entre tanta autosuficiència camperola; l'oncle Eladi que pujava tots els dies a la vall per ajudar en els treballs de la terra, els duia puntualment un exemplar de "La Vanguardia" a la que estaven subscrits Ramón i festiva, possiblement regal dels seus amos catalans.

Aquesta parella havia omplert de xiquets el mas i fruit dels fills vingueren els nets, que arribaven tos els estius alterant l'ordre pausat dels vells.

Malgrat de ser un lloc d'aspecte solitari, el matrimoni rebia en dates hivernals als pastors de Terol que s'instal·laven als corrals dels voltants; quan arribava l'estiu algunes dones d'Ain ajudaven a birbar el blat i els propietaris ocupaven la part superior de la casa, en aquest any s'afegia la vibrant activitat de la saca del suro amb les colles carregant-lo.

Acostumats a rebre a forasters, la trobada amb Don Carlos fou cordial en la esplanada recent oberta enfront de la casa; al costat d'uns pins recent plantats que tancaven la xicoteta plaça aparegueren de sobte les magdalenes i el anís en mans de Festiva; des de la font de "l'Esbarosa", els gossos empaitant al voltant de les xiquetes, s'uniren al grup i el botànic no desaprovà el tercer desdijuni del matí; el primer l'havia pres en sa casa a l'alba, el segon en la casa del metge d'Almedijar, i ara després de ben complerta la devoció de la bona taula, s'assegurà que la seua incursió en el bosc anava a quedar a estalvi de la zona on els treballadors estaven efectuant la pela; després de resoldre alguns temes logístics deixà el vehicle a cura dels seus amfitrions i prengué el camí que s'endinsava pel rierol cap a la sureda.

«En la ciència de les plantes,
les obres grans es nodreixen
de les coses més petites,
de vegades d'una grandària insignificant»

L'única passió del sogorbí era la botànica i el món natural que l'envolta, matèries que, des de la seua professió de farmacèutic havia desenvolupat; les incursions per territoris del Marroc i Aragó havien farcit de plantes silvestres els seus herbaris així com de contingut les cartes i paquets que viatjarien per tota la península.

En la ciència de les plantes, les obres grans es nodreixen de les coses més petites, de vegades d'una grandària insignificant, això li ocorri deu anys enrere allà per 1921 quan, en una de les seues eixides, al tornar a casa, el botànic distingí entre les flors recollides aquell dia, una molt especial; la seua carnositat exigua, la extrema rectitud de la tija, la generositat del seus braços oberts de bat a bat i el color rosaci de malenconiosa i subtil tonalitat, féu que es fixés en un clavell al que batejaria amb el nom de "*Dianthus multiaffinis*", una flor molt discreta que novament avui l'havia dut a la serra a la seua recerca. Anava endinsant-se en la penombra i, encara que estava acostumat a veure masses boscoses, cap no podia comparar-se amb aquella, les excursions per les muntanyes de Terol en les rodalies d'Olba o Albarracín, li havien proporcionat una copiosa recol·lecta de

plantes, però en aquest lloc, jes sentia de forma diferent ! pot ser l'inquietava aquell medi mig fosc i dens de la Mosquera front al boscatge de sòl aclarit i pins amb formació regulada per alguna repoblació dels paisatges turolencs.

Poc a poc entrà en un espai de quietud intensa, "*delectava el silenci d'aquell racó i en aquells moments em sentia feliç*"; les plantes trepadores pujaven i baixaven enganxant els diminuts garfis en altres que servien de trampolí; els esbarzers que estableixen els seus dominis sobre la terra en un temps rècord i també a costa d'altres plantes, l'arbitjol més lent en el seu trasllat pel bosc però no per això menys eficaç, les falagueres palustres, els rosers silvestres...; lianes selvàtiques enllaçaven el sotabosc de estepa de flor blanca, brucs i aladerns amb les branques dels arbres teixint una xarxa impenetrable; ell desitjava trobar darrere d'aquell mur boscós, oculta entre la tèbia catifa del fullam, la seua flor, l'endemisme més suggestiu descobert per ell.

Moltes vesprades en la rebotiga de la farmàcia havia reunions de ranci sabor hivernal i un dels tertulians conversos era "Don Vicente Blasco", metge en

"Clavel de monte".
Foto: Guillem Segura

Almedijar que sabia per edat i per ofici d'alguns tràfecs festius de la serra tan a prop a Sogorb; per aquell temps la petita capital mirava més cap a la vall del Palància que no pas a l'intricada Espadà en la reraguarda i el coneixement i les comunicacions amb ella eren escassos tot i que feia uns vint anys s'havia obert un camí veïnal fins Almedijar; únicament, al final d'alguns estius, les grans quantitats de suro que arribaven a l'estació de ferrocarril en xicotets camions per a ser carregats en el "tren de la Mosquera", donaven rostre a un cos d'humils pobles esparsos per la muntanya, tanmateix, "Don Vicente" coneixia interessants amagatalls del murallat recinte de la serra per on anava sovint repartint consells i ungüents.

Com que els temes eren molt diversos, una vesprada, sota la pobra llum d'una bombeta, contà l'apotecari un vell costum popular en els pobles propers al "Collado de los Muchachos" en la capçalera de la vall de la Falaguera, és a dir un lloc molt a prop de la Mosquera.

- Fins a aquell lloc- contava el metge- s'apropaven joves d'alguns pobles en la nit de Sant Joan i, com si fos una

cerimònia cortesana entre fogueres i balls, els xics tallaven la tija d'un clavell silvestre, pot ser del que tu descobrires el primer exemplar, el que segons la meua intuïció neix en l'assolellat coll, i l'oferien a l'afortunada dels seus somnis la qual en aqueix moment creia en Sant Joan, en els solsticis i en els deus que calgués -

El doctor li estava proporcionat un motiu amb suficient pes per a apropar-se a Espadà novament, unint en una mateixa història, el flairós clavell únic i la nit de Sant Joan.

El sol començava a donar símptomes de la vigorositat pròpia del mes de juny, i encara què malgrat li arribaven els seus raigs entre el brancatge protector del bosc, la humitat anava pujant el to luxuriós de l'atmosfera vegetal, envoltant el lent caminar d'un cos amb algunes dificultats deambulatories. Absort en disquisicions medi ambientals recordà la narració, i tant li omplí la ment què no observà la grandiositat de les Penyes Blanques guaitant superbes i esplèndides per un clavill entre les branques de les sureres i deixà un camí a la dreta sense cap conseqüència, doncs per allí tornaria al mas després de la curta passejada.

«Saturat per la troballa,
va intentar consumir l'eufòria del moment
sobre la temptadora senda
que s'enfilava
cap a la part més alta del Carrascal.»

Alguns records animaven la costeruda senda que Don Carlos feia cada vegada amb més dificultat; benauradament un poc més endavant el pas entre muntanyes s'obrí com un ventall i el planell del Carrascal quedava com un fons rocallós i abrupte. Va cercar amb avarícia pètals oberts i despuntats, perfums de solana, matolls sobre un sòl cendros; un voraç entreteniment en companyia de suors sota el sol de migdia amb la finalitat de renovar la emoció d'aquella primera trobada.

La primera inspecció fou en va, i començaren a aterrar els dubtes, observava altres plantes que recreaven un jardí mediterrani d'aromàtiques creixent en zones assolellades sobre un sòl silici, però de sobte la seua mirada ansiosa es va detenir en un racó al costat d'una reunió de tomaní des d'on guaitava una minúscula taca de color de rosa; s'apropà ràpidament i aparegueren moltes més.

Dels més de quaranta tàxons de clavells que havia identificat, ben be podria ser qualsevol; d'aquesta manera, la ben posada testa del científic anul·là els impacient batecs del seu cor; per

a animar-se pensà que sobre aquells terrenys arenosos i rogencs hi havia alguna possibilitat i s'apropà amb ulls de manual botànic fent un detallat recompte de les seues meravelloses formes i la inspecció de la seua exquisida geografia el va convèncer, allí creixia el "*multiaffinis*".

El seu encercament havia donat resultat i el núvols del dubte s'havien esvaït; els homes de ciència saben poc o res de fantasies, ells treballen amb les coses palpables allò que pot arribar a la raó, però fou la imaginació del seu amic la que el va dur fins el retrobament amb el polsos mateixos de la vida, allí on la vall de la Mosquera quasi frega el cel i el "Clavell de monte" penetra en la terra alçant-se dreçat i juvenil. Saturat per la troballa, va intentar consumir l'eufòria del moment sobre la temptadora senda que s'enfilava cap a la part més alta del Carrascal. Un poc més d'esforç i es veuria penjat del rocam mirant amb els seus prismàtics pobles i barrancs en direcció a una mar llunyana, gargotejada per la calitja estiuenca.

Entre els miradors d'Espadà, el Carrascal, ben assentat en la terra, és un laberint

El Carrascal
Foto: Guillermo Fau

on la massa rocosa de la superfície es clivella i deixa buits de difícil trànsit, la roca calcària es dissol i les coscolles i carrasques arrelen en l'escàs sòl i creixen en qualsevol forat; arribar a ella és com conquerir els graons d'un temple maia i un esperit explorador vol passejar-se per la seua cúspide. Sembla una muntanya sense carena, perquè tota ella és un cim i defugir totes les trampes que s'amaguen és tot un repte; malgrat aquestos inconvenients sempre es troba un **corriol** que animals i persones comparteixen i que duu a la vorera mateix d'un colossal abisme, una llepolia més que recomanable paladejar, guanyada amb l'esforç que les muntanyes, per costum i obligació, sempre imposen.

Mirant l'horitzó de la mediterrània, es retirà quan el sol abraçador llençava els seus raigs amb la màxima potencia i començà a descendir; una vegada en el pla, passà pel costat d'unes flors que, després acariciar-les, abandonà a la seua sort, havia après a deixar enrere els més íntims desitjos i oblidar i caminar, caminar cap a senders novells, els que ara l'encaminaven al casalici. Per l'ombria s'endinsava el camí que tenia que seguir i sense dubtar començà el retorn; una

miqueta més endavant travessà la jungla que el bosc que tenia davant li espargia, sufocant i engalipador; es va detenir en algunes ocasions, amb panteix però satisfet, envoltat per la verda salvatgina; finalment arribà al camí que, besant el llit del barranc, l'aproparia al mas entre rosers silvestres i estepes blanques i negres.

Molt a prop de la seua destinació oïa l'aldarull del homes del suro que es preparaven a engolir un guisat de cigrons amb creïlles que Festiva els havia preparat, l'aroma va fer alleugerar el seu cansat pas.

És aquesta l'història d'un expert científic, agenollat davant la flor que va descobrir en aquest lloc màgic de Castelló; mai sospitava que molt més, tard, també altres trobarien en la veïna Calderona més "Claveles de monte", xicotetes notes d'aquest primer estiu que nomenem "primavera".

El relat que es va comptar una vesprada gris d'hivern en la rebotiga de l'apotecari, siga cert o inventat, donà l'oportunitat a

Carlos Pau de recrear un món per a ell fins aleshores desconegut; és possible que l'amor cridara tèbiament en la seua porta, o pot ser també que tenint-la tancada no el va oir, tanmateix per uns moments va comprendre l'alegria del joves i la comparà amb la joia que sentia ell quan estava amb les seues benvolgudes plantes que foren el motor de la seua vida i motiu del seu desencís i satisfacció, exactament igual que ho és l'amor.

Si algun amant de la Natura observa en el replà del coll vestigis de terra obscura, segurament serà l'empremta del foc que il·luminava càlidament el rostre de la nit de Sant Joan i fertilitzava la nova generació de clavells per a que estigueren disponibles en el ritual del següent solstici d'estiu.

BIBLIOGRAFÍA

DE JAIME LOREN, J.M. 1987. *Carlos Pau Español. Ocios y Trabajos de un Naturalista*. Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Segorbe. 206 pp

DE JAIME LOREN, J.M. Coordinación. "*Ponencias de la Jornada de homenaje a Carlos Pau*". Instituto de Cultura del Alto Palancia. Ayuntamiento de Segorbe. 2007.

DE JAIME LOREN, J.M. & J. LAFFAGA GOMEZ. 2009. Carlos Pau Español: nueva aportación iconográfica. *Flora Montiberica* 42: 86-89

VIDAL GONZÁLEZ, P. 2007. *Mosquera. Etnología de un paisaje rural de la sierra de Espadán*. Diputación de Castellón. 112 pp

El món a la mà: a propòsit dels mapes.

Jorge Cruz Orozco

Geògraf i conservador del
Museu Valencià d'Etnologia

A la primavera de 2009 es van presentar a València els mapes de El Tossal Cartografies. Óscar Arnau, Pau Fuster i Natxo Segura –els tres membres de esta jove editorial– em van convidar a dir a l'acte unes paraules al voltant de la cartografia.

La revista Camp de l'Espadar ha pensat que poden ser d'interés pels seus lectors.

Ací van, doncs, una versió d'aquelles reflexions sobre els mapes.

Presentar uns mapes... com si d'un llibre es tractara? No serà un punt temerari, aventurat? Algú pot ser pensarà que un mapa és un simple conjunt de coordenades i de cotes, de ratlletes ací i allà; i que hui en dia amb tant de satèl·lit i de GPS és fàcil de fer. Anem a pams. Un mapa ni és fàcil de fer, ni simple pel que fa a la informació que conté. Hi ha molt a dins d'un mapa: des d'aspectes tècnics a altres culturals i, fins i tot, ideològics. Moltes qüestions que els autors d'un mapa poden plantejar-se o eludir; i per cada qüestió les possibles respostes son

moltes i no totes encertades, cal triar-ne una de bona i dur-la a la pràctica. Al cap i la fi, un mapa és un llibre sobre el territori en un altre format.

El mapa és un poderós artefacte cultural, una eina que resumeix informació sobre el territori i les relacions espacials que en ell s'establixen. És un artefacte humà molt humà, per aixó hi ha mapes des de fa tant de temps. No és gens difícil imaginar-se els caçadors-recolectors del paleolític traçant sobre la terra mapes per preparar la caçera o consignar les àrees on

poder recolectar tal o qual queviure. A la cova d'Abauntz (vall d'Ultzama, Navarra) s'ha trobat un croquis cartogràfic tallat a buri sobre pedra, datat a la darrerria del Paleolític, aproximadament fa uns 14.000 anys. Qui sap si algunes pintures rupestres paleolítiques tenen també una significació cartogràfica?

Amb la neolitització va arribar l'agricultura i amb ella la irrigació, la propietat de la terra o els impostos. La gestió de estos fenòmens socials, econòmics i polítics passa també per la cartografia: cal fixar en un document sistemes de reg, cadastres, límits. Mapes molt semblants als actuals provenen del nucli civilitzatori de l'àrea mesopotàmica, un dels llocs on va començar la neolitització; daten de fa més de 5.000 anys.

Els mapes en tant que artefacte cultural exhibixen alguns trets característics dels humans. Primer, la seua dimensió territorial. Els humans som uns primats –les recents celebracions al voltant de Darwin ens ho han recordat– i com la majoria d'ells, som animals territorials. Les nostres formes evolucionades d'organització social i cultural no han perdut mai la dimensió territorial. Si en

termes biològics la humanitat no és mes que una, en termes socials i culturals no és així: som d'un lloc, vivim a un país, tracem fronteres. Representar el territori –el nostre i el del veí; el que posseïm i el que voldriem conquerir– és un acte humà. El mapa té com a funció, precisament, la representació del territori –siga este real o simbòlic– i, més enllà, prefigurar, conformar l'enteniment social del territori.

Segon tret, el mapa expressa la dimensió social de les societats humanes... quina obvietat. El cas és que els mapes traduïxen molt bé les ambivalències socials. En tant que artefacte cultural permet compartir i transmetre –socialitzar, en definitiva– informació sobre el territori. Però en tota societat hi ha relacions de poder, dominacions, jerarquies més o menys legítimes, més o menys explícites. El poder ha tractat de controlar sempre la cartografia pel seu alt valor estratègic: ha amagat els mapes; ha confiat la seua producció als exèrcits i cossos oficials; ha restringit la seua difusió com va passar a la posguerra a Espanya per evitar que acabaren en mans dels maquis. Ara i ací, quan es vol fer aprovar un PAI, un gran projecte d'infraestructura o un event

«El mapa és un poderós artefacte cultural,
una eina que resumeix informació
sobre el territori i les relacions espacials
que en ell s'establixen»

d'eixos pels quals sembla que este país és la referència del món, es fan simulacions paisatgístiques per ordinador, maquetes i una bonica cartografia. Els mapes, que haurien de ser un instrument democràtic i social, de vegades són fingidors i mentiders. No és esta la única de les paradoxes dels mapes.

Tercer tret característic: en tant que artefacte creat pels humans reflectix la nostra cultura, entesa esta en sentit ample; és a dir abarçant també la ciència i la tècnica. La cartografia és filla de la raó, del pensament científic i –al mateix temps– filla de les concepcions mítiques, de les pors, de les irracionalitats. Per aixó als prodigiosos portulans i cartes de navegació de la Baixa Edat Mitjana i el Renaixement hi ha línies loxodròmiques, roses dels vents, perfils prou exactes dels litorals –ciència de l'època, per tant– al costat de monstres marins o extranyes races d'essers pseudohumans.

La Il·lustració va instaurar al món occidental un ideal de ciència i raó que encara estem construint. Els il·lustrats es llancaren a mesurar el món. Es mesura l'arc del meridià a Lapònia, a Perú. Delambre, Méchain, Aragó mesuren el meridià de

París en una aventura que encara hui asombra. Méchain va tancar triangles geodèsics des del Tossal d'en Canadé i des de la Mola d'Ares... està soterrat a Castelló. Mesurar per conèixer el territori i molt especialment les muntanyes, enteses com el laboratori de la natura: Ho fan Saussure als Alps, Carbonnières i Schrader als Pirineus, Cavanilles al País Valencià. Tots ells per donar raó del territori van escriure acurats textos que encara hui es lliguen amb profit i van alçar mapes. El que va fer Cavanilles del nostre país és elegant i més que digne pels mitjans tècnics del moment. La Il·lustració precisament culmina el procés d'expulsió d'elements mítics dels mapes i els posa sota la guia exclusiva de la ciència i la tècnica fins arribar a l'actual estadi fitat per les imatges de satèl·lit, els sistemes de GPS o els poderosos programes informàtics.

Però l'essència del mapa no ha variat. Tal com diu l'autor croat Predrag Matvejevic al seu fascinant assaig de geopoètica titolat *Breviari Mediterrani*: "El mapa resumeix els coneixements i les experiències: l'espai i la concepció de l'espai, el món i la visió del món".

El mapa és com la vida, contradictori i

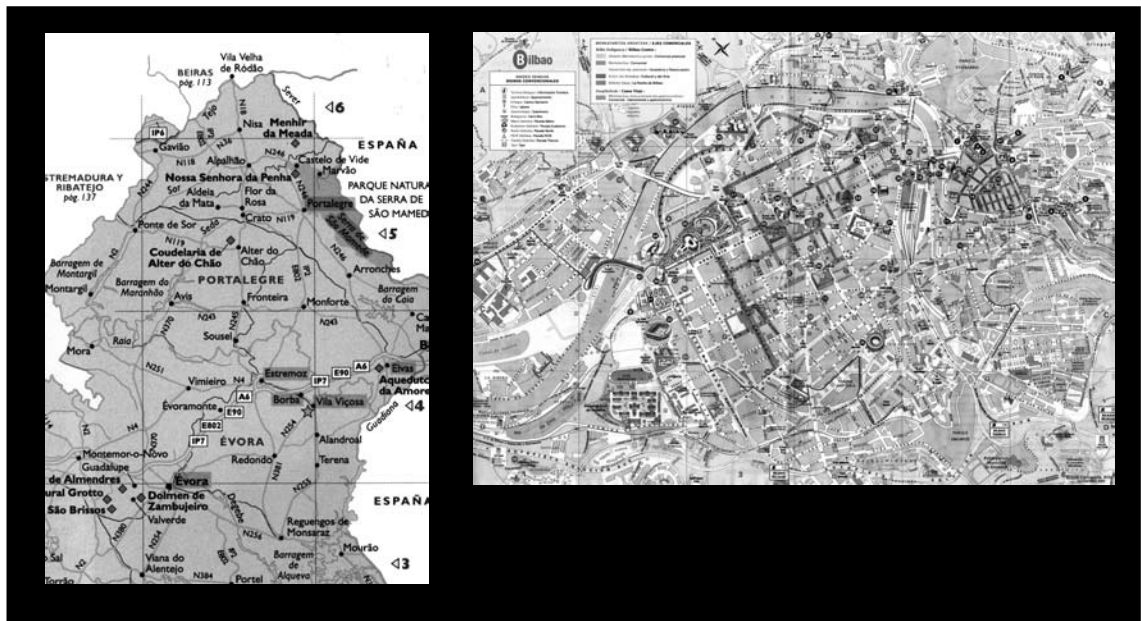
ambivalent. El mapa serveix per trobar-se... o per perdre's. Per imaginar un viatge que mai es farà o per saber quin ha estat un itinerari imprevist. Paradoxal artefacte cultural fet d'abstracció, de càlcul, d'enginy que és una forma intel·ligent i legitimada d'engany. Enginy i engany –digueu vostès com vulguen– fan falta per resoldre els tres grans problemes cartogràfics. Primer, representar l'enormitat del territori en un paper de dimensions útils. Segon, representar un cos si fa no fa esfèric –la terra– en una superfície plana. Tercer, representar les tres dimensions de la realitat en un paper que només en té dues. Als tres problemes han donat solucions dones i homes entossudits en eixa feina improbable. Tal vegada per això escriu Matvejevic a propòsit dels cartògrafs: "Dibuixar el mar i la terra ferma, observar el món no és un treball qualsevol: els que ho fan no són individus comuns i corrents".

Els mapes són doncs una forma culta d'engany davant d'un objectiu impossible d'assolir: representar exactament i en la seua totalitat la realitat del món... i alhora en un document intel·ligible. Irresoluble paradoxa que ha fascinat alguns literats. Escolten vostres el que escriu un autor

amant de les paradoxes i els enigmes com era Jorge Luis Borges; ell mateix ocultant-se, fingint ser un tal Suárez Miranda, del segle XVII, autor del llibre *Viajes de varones prudentes*. Escriu Borges:

"...En aquel Imperio, el Arte de la Cartografía logró tal Perfección que el mapa de una sola Provincia ocupaba toda una Ciudad y el mapa del imperio toda una Provincia. Con el tiempo, esos Mapas Desmesurados no satisficieron y los Colegios de Cartógrafos levantaron un Mapa del Imperio, que tenía el tamaño del Imperio y coincidía puntualmente con él. Menos Adictas al Estudio de la Cartografía, las Generaciones Sigüientes entendieron que ese dilatado Mapa era Inútil y no sin Impiedad lo entregaron a las Inclemencias del Sol y de los Inviernos. En los desiertos del Oeste perduran despedazadas ruinas del Mapa, habitadas por Animales y por Mendigos; en todo el País no hay otra reliquia de las Disciplinas Geográficas."

Similar mapa a escala 1:1 va imaginar Lewis Carroll a la seua darrera novel·la

Sylvie and Bruno concluded. Però el matemàtic i escriptor britànic sabia dels problemes d'un mapa d'eixes dimensions. Per tant, va imaginar també el mapa més senzill i fàcil d'entendre, aquell que qualsevol podria llegir sense cap dificultat. Al poema "La cacera del Snark" presenta el mapa perfecte, sense referències accesoris, tote ell ordre i simplicitat... un mapa totalment en blanc.

Havia comprat un gran mapa que representava el mar
I al que no hi havia cap vestigi de terra;
i la tripulació es va posar molt contenta al vore
que era un mapa que tots podien comprendre.

De qué servixen els pols, els equadors,
els tròpics, les zones i els meridians de Mercator?
Així cridava el capità. I la tripulació responia:
No són més que signes convencionals?

Altres mapes tenen formes, amb les seues illes i els seus caps!

Però hem d'agrar al nostre valent capità
Haver-nos portat el millor –afegien–
un perfecte i absolutament en blanc.

Entre la senzillesa absoluta d'un mapa en blanc i la fidelitat mimètica de l'escala 1:1 està la cartografia probable que reclamem els excursionistes. Així és la cartografia del Tossal que ja ha estat comentada a estes fulles. Amb els seus mapes Natxo Segura, Óscar Arnau i Pau Fuster demostren saber tècnic, vocació excursionista i actitud cívica. En efecte, cal estimar molt cívicament el territori, la seua natura i les seues muntanyes –el país de veres, no el fingit ni l'inventat– per embarcar-se en esta aventura. Ells s'ho estimen i ho coneixen de veres. Ens han regalat als excursionistes valencians uns magnífics mapes de la Mariola, la Serrella, la Tinença de Benifassà, una part dels Ports, així com fulles municipals de l'Alcora, Xodos i Vallibona... i altres projectes estan en curs de realització. Llarga vida a esta jove editorial!

Què és el Pagament per Serveis Ambientals?

Pròleg de **Carme Orença** sobre l'article publicat al Levante EMV per:
Ricardo Almenar

Biòleg i expert en desenvolupament sostenible

Ramón Diago

Secretari del Ajuntament de Sinarcas

En el capítol d'Actualitat Ambiental d'aquest número de la revista Camp de l'Espadar no podem deixar de passar per alt el Pla d'Acció Territorial Forestal, d'ara endavant PATFOR, que està elaborant la Conselleria de Medi Ambient. L'any passat en el butlletí núm. 31 de la SASE ja vàrem comunicar que havíem estat col·laborant en un qüestionari i participant en una Jornada que havia tingut lloc al Centre d'Interpretació del Parc Natural d'Espadà a l'octubre del 2009, i us posàvem també al dia de la finalitat d'aquest Pla. Dins de tot aquest procés de participació pública per a la redacció del PATFOR, la Conselleria va organitzar al juny del 2010 unes jornades internacionals sobre mecanismes de pagament per serveis ambientals.

El PATFOR està assolint, entre altres aspectes, la problemàtica de finançament

del sector forestal, analitzant diferents opcions i possibilitats des de les ja existents fins les ferramentes més noves com els mecanismes del PSA. El Pagament o Compensació per Serveis Ambientals és un mecanisme que va sorgir en la dècada dels anys 90 en Sud-amèrica, tenint un ampli desenvolupament i implantació en països tant diversos com Costa Rica, Estats Units, Brasil o Austràlia. Des de fa pocs anys hi ha un interès creixent en Europa i Espanya per aquest tipus de mecanismes i per la seua aplicació en l'àmbit rural.

En la Jornada que va tenir lloc en el Centre d'Interpretació es van reunir tots els agents socials implicats en el món forestal. De les distintes propostes analitzades, va eixir aquest mecanisme com a possible solució per al sector.

«Las formaciones arbóreas
y arbustivas que constituyen los montes valencianos
son la fuente de un amplio abanico
de servicios medioambientales
que favorecen tanto la actividad económica
como al bienestar social
de la Comunidad Valenciana»

Conselleria de Medi Ambient organitzà a València el mes de juny passat unes Jornades Internacionals amb l'objectiu fonamental d'obrir un debat públic sobre la possible idoneïtat d'aplicar mecanismes de Pagament o Compensació per Serveis Ambientals (PSA) en l'escenari forestal valencià. Som conscients que és una novetat un poc difícil d'explicar, per tant us reproduïm un article que es va publicar al *Levante* el 12 de juny de 2010 escrit per Ricardo Almenar i Ramón Diago. Aquest article explica amb molta claredat què són els serveis ambientals i la seua possible retribució.

Cuando se contemplan los montes valencianos –esa parte del territorio calificado como forestal en la Comunidad Valenciana- emergen dos realidades contrapuestas. Desde un punto de vista económico (o para ser más precisos, desde el punto de vista de la economía hoy en uso) la contribución de la actividad económica ligada a los aprovechamientos forestales (madera, leña, resina, corcho, hongos, miel, frutos silvestres, etc.) no alcanza a ser la milésima parte del PIB regional. Y eso pese a que la superficie forestal es prácticamente la mitad de toda la extensión territorial

de la Comunidad Valenciana. Si, por el contrario, se examina esa misma superficie forestal, no con los ojos de la economía sino con los de la ecología, la realidad que surge es diametralmente opuesta. Las formaciones arbóreas y arbustivas que constituyen los montes valencianos son la fuente de un amplio abanico de servicios medioambientales que favorecen tanto la actividad económica como al bienestar social de la Comunidad Valenciana. Los sistemas forestales ejercen una notable influencia en el microclima (incrementando, por ejemplo, las lluvias estivales en el interior del territorio), fijan el carbono del CO2 como materia orgánica liberando oxígeno a la par, regulan el ciclo hidrológico ralentizándolo, disminuyen la incidencia de las inundaciones aguas abajo, protegen el suelo frente a las diferentes formas de erosión, aumentan la vida útil de embalses y otras infraestructuras hídricas, mejoran la calidad de las aguas de suministro urbano e industrial, albergan buena parte de la diversidad tanto florística como faunística del país y son fuente de innegables valores paisajísticos, estéticos, recreativos y educativos.

Líquens
Foto: Guillem Segura

Así pues, si desde una visión económica (dineraria, más bien) los sistemas forestales son casi nada –por no decir nada en absoluto- desde una perspectiva ecológica las formaciones arbóreas y arbustivas están detrás de la mayor parte, -por no decir la gran mayoría- de los servicios que el medio ambiente ofrece a la sociedad valenciana, junto a los aportados por cauces fluviales, humedales litorales y ecosistemas marinos costeros.

La razón principal de esa flagrante discordancia entre lo económico y lo ecológico, entre producciones dinerarias y servicios ambientales, es fácil de identificar. Consiste en que la práctica totalidad de los servicios ambientales que los sistemas forestales prestan son lo que los economistas definen como externalidades: actuaciones de un agente económico (en este caso los propietarios privados o públicos de los montes y las comunidades humanas que los gestionan y conservan) que si bien inciden favorablemente sobre otros agentes económicos (empresas, consumidores) no reciben de estos ningún pago al hacerse al margen del mercado (de ahí viene la denominación de externalidades).

Las externalidades, sean éstas positivas o negativas, favorecedoras o depresoras de otras actividades económicas, están fuera de la oferta, de la demanda y de los precios. Surge así la necesidad de la intervención pública. Pues si bien empresas y consumidores beneficiados por externalidades positivas, podrían, en teoría, acometer voluntariamente un pago por los servicios prestados, no es algo, desde luego, que aparezca como muy viable al día de hoy. A falta de acuerdos voluntarios entre beneficiados y beneficiadores resulta imprescindible la intervención pública con el fin de internalizar – siquiera parcialmente- los beneficios prestados por unos como costes de las actividades de producción o de consumo de los otros.

Quienes suscribimos este artículo llevamos ya dos décadas insistiendo en este último punto. Ahora bien, ¿qué mecanismo podría utilizar la administración pública –y más concretamente la Administración Autonómica al tener competencias para ello- de cara a la citada internalización de las externalidades positivas brindadas por lo forestal al conjunto de la sociedad valenciana? Dos se nos aparecen como particularmente pertinentes: una tasa sobre la generación de CO₂ por la quema

*«La vegetación forestal
por su incidencia en el ciclo hidrológico
tiene una influencia favorable,
lo mismo en la cantidad
como en la calidad de los recursos hídricos,
influencia que será aún mayor bajo las más adversas
condiciones del clima del futuro»*

de combustibles fósiles y otra que grave el empleo de agua urbanoindustrial. Recordemos, para justificar estos gravámenes, que la vegetación forestal tiene un papel destacado, tanto en la mitigación (absorben hoy el dióxido de carbono de la atmósfera, retienen el fijado ayer evitando su retorno a la misma), como en la adaptación a las condiciones derivadas del cambio climático planetario. Y que esa misma vegetación forestal por su incidencia en el ciclo hidrológico tiene una influencia favorable, lo mismo en la cantidad como en la calidad de los recursos hídricos, influencia que será aún mayor bajo las más adversas condiciones del clima del futuro.

¿Cuál sería el montante de las tasas carbónica e hídrica que proponemos? Podría ser 2,5 euros por tonelada de CO₂ y 10 céntimos de euro por cada metro cúbico de agua utilizada. Si todo lo así recaudado –menos una pequeña parte dedicada a gastos de gestión– se transfiriera a los propietarios privados y públicos de los montes y a los ayuntamientos donde esos montes se sitúan, podríamos alcanzar como media los 100 euros por hectárea y año de superficie forestal, cantidad que puede

verse como una renta generada por los ecosistemas forestales, ecosistemas que constituyen una parte muy destacada del capital natural.

¿Son exageradas estas últimas cifras? Veámoslo desde dos perspectivas: desde la óptica de la recaudación y desde el punto de vista de la retribución. Gravar con 2,5 euros la tonelada de CO₂ desprendida supone aumentar en medio céntimo de euro el precio del litro del gasolina, algo más el del litro de gasóleo y menos de diez céntimos de euro el de la bombona naranja de butano. Son incrementos perfectamente asumibles. Por su parte, diez céntimos de euro por m³ de agua supone una cantidad comparativamente mayor en relación a las tarifas existentes. Pero traducido a unidades más entendibles representa solo una diezmilésima de euro por litro y recuerde el lector que él paga mil, dos mil o tres mil veces más por el agua embotellada en el supermercado, sea ésta natural o simplemente tratada.

¿Es excesivo el importe recaudado en relación a los servicios ambientales prestados por los montes valencianos? En modo alguno. Creemos que supone menos del 10% de las externalidades

Lledoners. Foto: Carme Orença

positivas mensurables de los sistemas forestales en la Comunidad Valenciana que ciframos por encima de los 1.000 euros por hectárea y año de promedio.

Una cifra, esta última, que viene a coincidir con otras evaluaciones hechas en ámbitos distintos, como la realizada en 1997 a nivel planetario y que vino a cifrar en casi 1.000 euros al cambio de entonces (el euro era todavía una moneda virtual) la aportación media anual en términos monetarios de los servicios ambientales prestados por cada hectárea de superficie forestal mundial (cada hectárea de cultivo suponía, en promedio, diez veces menos). En suma, lo único que proponemos es que una pequeña parte (un 10% como máximo) de los servicios que los montes prestan al conjunto de la sociedad valenciana se retribuyan a través de dos tasas, de dos impuestos finalistas. El 90% restante de la evaluación monetaria de esos servicios seguiría prestándose de forma gratuita, disfrutándose, consiguientemente, sin mediar ningún tipo de remuneración. No parece en modo alguno excesivo.

¿En base a qué criterios se distribuirían las cantidades recaudadas por esas dos tasas –unos 120 millones de euros al año–

entre las distintas áreas forestales? Habida cuenta de la gran heterogeneidad de las mismas –que van desde superficies rasas o simples matorrales hasta magníficos pinares, carrascales, robledales o sabinars y, consiguientemente, de la muy distinta entidad de los servicios ambientales que prestan–, no cabe una repartición igualitaria por hectárea sino que la retribución anual debería hacerse en función de las características ecológicas de la vegetación forestal existente. Tres aparecen como las características más importantes: su producción primaria neta (carbono fijado anualmente) y su biomasa (carbono acumulado) en primer lugar; en segundo término el grado de recubrimiento del suelo (y consiguiente protección frente a la erosión), y por último, la calidad de las especies arbóreas y arbustivas que la componen (y la biodiversidad del ecosistema forestal en general). Dada un área relativamente uniforme, cada una de estas características puede evaluarse de 0 a 10, obteniéndose finalmente una puntuación global como la media (aritmética o geométrica) de las tres. A mayor puntuación –revisada periódicamente–, mayor retribución por hectárea.

*«Esta incipiente retribución del capital natural
incidiría muy positivamente
en el mantenimiento de la población,
el nivel económico, el desarrollo humano
y el bienestar social de numerosos municipios»*

Dentro de cada superficie forestal razonablemente homogénea, el propietario -sea privado o público- debería recibir las dos terceras partes de lo estipulado en función del estado de la vegetación forestal, correspondiendo al consistorio en cuyo término municipal se localice la tercera parte restante (en el caso de montes de propiedad municipal, los ayuntamientos recibirían consecuentemente el 100%). Este reparto entre agentes privados y públicos es el que nos parece más equilibrado; los propietarios deben recibir lógicamente la mayor parte de la retribución de los servicios ambientales que sus propiedades generan pero conviene que el resto beneficie al conjunto de la comunidad en donde aquellas se sitúan a través de sus legítimos representantes, los ayuntamientos.

Si semejante iniciativa en favor de los montes valencianos se implantara sus efectos sobre el futuro de las formaciones forestales y sobre el presente de las comunidades humanas a las que pertenecen, sólo merecen el calificativo de revolucionarios. Esta incipiente retribución del capital natural (una remuneración, la del capital natural, que nos tenemos que plantear urgentemente de cara al futuro por llevar camino de convertirse en la forma de capital más limitada y limitante) incidiría muy positivamente en el mantenimiento de la población, el nivel económico, el desarrollo humano y el bienestar social de numerosos municipios. Muy especialmente en relación a la generalidad de municipios rurales del interior valenciano.

El repertori musical tradicional a la serra d'Espadà

**Alejandro Torres Tomás i
Joan V. Sempere Broch**
membres del Grup de Danses El Raval

En enfrontar-nos a l'estudi de la música tradicional de la serra d'Espadà, cal constatar que parlem d'un territori extens i molt divers, emmarcat en tres comarques l'Alt Palància, l'Alt Millars i la Plana Baixa- cosa que origina una certa complexitat en la comprensió d'una unitat natural afectada d'alguna manera per divisions sociopolítiques, judicials, lingüístiques i religioses. Probablement la divisió diocesana és la que major empremta deixa en el fet musical tal com veurem més endavant. El territori natural va estar dividit antigament en tres diòcesis Sogorb, València i Tortosa-, Betxí, com a excepció, formava part del bisbat de Terol fet que origina diferències en la presència de músiques en l'àmbit religiós estricte però també en les manifestacions més populars i de vegades profanitzades de la religiositat. No podem defugir la proximitat d'Aragó que també deixa la

seua empremta.

Al grup de danses el Raval, realitzem des de fa temps un treball de recopilació de materials de tradició -oral musical, balls i danses, relats, costums- a les comarques del nord valencià. Consisteix tant en treball de camp com en la identificació de materials recollits en arxius diversos, públics o particulars, sonors o escrits, així com en l'estudi de cançoners publicats. El nostre treball a la serra d'Espadà ha consistit en l'enregistrament de cançons en molts pobles de la serra: Aín, Artana, Eslida, la Vilavella, Ayódar, Suera, Tales, Torralba del Pinar, Onda, Betxí, Castellnovo... Evidentment, el treball de camp s'acompanya dels testimonis orals dels informants sobre els rituals, jocs, balls, etc. que acompanyen els cants.

Per a parlar del repertori tradicional en aquest treball, caldrà que el definim o que intentem posar-li algun límit. Parlem

«Al grup de danses el Raval,
realitzem des de fa temps un treball de recopilació
de materials de tradició
-oral musical, balls i danses, relats, costums-
a les comarques del nord valencià»

d'un conjunt de cançons, de maneres de cantar i de maneres de ballar que, amb funcionalitats diverses, han **utilitzat al llarg dels darrers temps** les persones que han viscut a la Serra i que **han rebut per transmissió oral** dels seus avantpassats i que ara trobem en fonts vives –persones que les recorden- o escrites –arxius, enregistraments... La vitalitat d'aquest corpus està en perill de desaparició, en la gran majoria dels casos ja que no se'n fa ús en el seu context natural i per això l'accés a la informació es fa complicada i cal esmerçar esforços per la seua identificació, si més no. La nostra classificació dels materials recollits la presentem al quadre 1.

Anàlisi de la música tradicional a la serra d'Espadà

Situat l'objecte d'estudi, podem passar a realitzar una anàlisi d'aproximació, sobre els trets que caracteritzaria l'Espadà des del punt de vista de la música i el ball tradicional. El corpus que hem pogut recollir és molt ampli i variat. No obstant això, convé aclarir que la metodologia de treball entre els folkloristes se cenyeix a l'observació de determinats gèneres de cançons –tant profanes com religioses- per a diferenciar una zona geogràfica o

d'establir límits a l'extensió i influència de determinats estils. Per això hem triat els gèneres que s'exposen en el quadre 2.

Començarem per aportar algunes dades sobre les músiques i seria interessant descriure alguns trets del ball tradicional de la zona, només ens aproximarem donat l'espai de què disposem.

1. MÚSICA RELIGIOSA

1.1. Aurores

Són cants generalment interpretats per un cor d'hòmens que, a l'alba, intenten despertar els pobles i convidar els veïns al posterior rés del rosari. Es coneix a la zona com a *Despertada de l'Aurora* i apareixen altres denominacions locals, com ara *Copletes* (Onda, Nules). Són cants polifònics amb veus a terceres que en alguns casos es desdoblen i aconseguen un gran efecte estètic amb molta plasticitat i bellesa. La interpretació amb les seues veus esgarrades –a gola oberta- ens remunten a temps i gustos musicals molt antics. Es fa *a capella* tot i que en ocasions s'acompanyen amb vent o amb rondalla.

Hem pogut recollir mostres arreu dels pobles de l'Espadà amb gran quantitat de variants però destaquen dues melodies

Cançons de treball

- del camp (Torralba, Ain, Artana...)
- de magatzem i fàbrica (Onda, Betxí, La Vall d'Uixò, La Vilavella...)

Pregons

- de venedors (La Vall d'Uixò)
- de sereno (Ayódar, Betxí...)
- de bans (Ayódar...)

Cançons de bressol (Onda, Torralba, La Vall d'Uixò...)

Cançons de beure o de taverna (Suera, La Vilavella...)

Romanços i cançons narratives (Eslida...)

- romanços de cec (Ayódar, Pavías, la Vall d'Uixò...)

Cançons de Nadal i aguinaldos

- romanços (Onda, Betxí...)
- de missa del gall (Aín, Eslida, la Vilavella...)
- aguinaldos (La Vilavella, Betxí)

Cançons de Pasqua i de berenar

- cançons (Tales, Suera, Torralba...)
- jocs (Torralba, Ayódar...)
- de salpassa o masses (Suera, La Vilavella, Torralba, Ayódar...)

Cançons de rondar

- ronda (Artesa, Torralba, Fuentes de Ayódar...)
- albaes (Onda, Betxí, La Vall d'Uixò...)
- quintos (Torralba, Suera, Onda...)

Cançons religioses

- Aurores (La Vall d'Uixò...)
- misteris i rosaris (Onda...)
- gojos (Molts pobles)
- oracions de cec
- salves (Torralba, Onda...)

Tocates i danses religioses

- toques de processó (Almedíjar, Tales...)

Cançons infantils

- cançons (Castellnovo, Aín, Artana...)
- jocs d'infants (Onda, Artesa...)
- jocs (Tales, Suera...)
- de pluja (Onda...)
- de contes (Onda, Betxí...)

Tocates

- dianes o despertades (Tales...)
- cercaviles (Tales...)
- de bous (Almedíjar i Tales)
- de corregudes per la joia (Tales)

Música de ball

- Seguidilles (Aín, Torralba...)
- Jotes (Vall d'Almonacid...)
- Fandangos (Onda, Tales...)
- ball de la plaça (Betxí, Onda, Villamalur, Almedíjar...)
- música moderna (Vall de Almonacid, Onda, Torralba, Ayódar...)

QUADRE 1

Graella de classificació funcional i llocs on hem trobat cadascun dels gèneres (no exhaustiva)

a. Música religiosa

- Aurores
- Gojos
- Proses i albaes d'església
- Tocs de dolçaina

b. Música profana

- Cançons de Taverna i de beure
- Aguinaldos i albaes
- Música de ball:
 - seguidilla, jota i fandango
 - marineries
 - dances
 - música de ball agarrat

QUADRE 2

Jota de Villamador.
Foto: Joan Vicent Sempere

com a més usuals. La primera, que a la Vall d'Uixó coneixen com l'Alcúdia, l'hem trobada a Suera, Algimia de Almonacid, Almedíjar, Artana, Eslida, Fuentes de Ayódar, Matet, Torralba del Pinar, Betxí, la Vilavella... I la segona que es pot assimilar a les *copletes* d'Onda, es canta a més a Artesa, Tales, Suera, Artana, Ayódar, Torralba del Pinar, Vall de Almonacid, Betxí, la Vilavella...

A la Vall d'Uixó, aquest tipus de cant polifònic i matiner presenta una gran riquesa de melodies i variants de manera que cada sant important en la localitat manté viva encara la seua pròpia aurora. També s'estén aquest estil de cant a l'àmbit profà i n'és una mostra el que efectuaven les colles de caçadors cantant a l'alba les *curruques*. No coneixem cants d'aquest tipus profà en cap altre poble de la serra.

1.2. Gojos

Les advocacions més generalitzades a la serra són la Divina Pastora, la Verge del Rosari, la Verge dels Desemparats i, a més, altres advocacions locals. Les melodies més usuals dels gojos són les dos més populars al País Valencià i també sembla ser que les de major antiguitat. Una assimilable als gojos de

sant Lleó a Eslida i l'altra la trobem per exemple als gojos de la Sagrada Família a la Vall d'Uixó. S'entonen en acabar els actes religiosos, generalment a *capella* i també és freqüent acompanyar-los amb l'orgue quan s'interpreten a l'interior dels temples.

Remarcariem tres fets particulars:

- En alguns pobles, s'acompanyaren amb la banda de música, fet que dificulta el seu cant i fa que desaparega l'estrofa, quedant com a única part cantada el peu dels gojos.
- En Nadal s'entonaven els Gojos a Jesús com a nadala en l'església. Hem recollit exemples a Aín, Eslida i Nules.
- A la Vilavella, hi ha dos carrers rivals en fer les festes; sant Roc i sant Xoxim, els devots fan vetlla la vespra i entre altres oracions interpreten els gojos de manera repetida. El mateix fet ocorre a la festa del Salvador d'Onda.

1.3. Aguinaldos i albaes (amb connotacions religioses)

Al cicle de Nadal, deixant a banda els cants de l'església i els familiars, s'entonen cants per a recollir les estrenes. Colles de jovenells anaven pels carrers, tot

i que en la decadència d'aquesta tradició va quedar com a cosa de xiquets. Hem pogut recopilar *albaes* i *aguinaldos*, que, tot i no ser música estrictament religiosa, tenen una vinculació estreta amb el fet religiós per produir-se de manera particular en temps nadalenc, encara que el cant d'albades es repeteixen amb motiu d'altres celebracions profanes (*quintos* i altres).

Les albades són cants de ritmes irregulars pròxims a l'antic *aksak* (7/8 -3/8 + 5/8-; a les nostres mostres) que s'escampen al llarg dels països mediterranis. Podem trobar-les també en altres pobles i comarques de l'estat amb múltiples variants i moltes similituds. Són més abundants en les zones interiors que han tingut un desenvolupament econòmic i social més lent i tardà. Fet que ens fa pensar en la seua antiguitat.

En algunes mostres, la interpretació és a veu solista i repeticions a cor. S'acompanyen amb instruments de corda –guitarres, guitarró, bandúrries...- i percussió, tot i que es prescindeix de la rondalla en ocasions. Trobem albades d'aquest estil a Almedíjar, Eslida, Artana, Betxí, Onda, Artesa, Tales, Suera, Ayódar, Fuentes de Ayódar, Pavías, Higuera, Vall de Almonacid... El mateix tipus de cant serveix per rondar les xiques i les

autoritats, i de vegades es fan servir melodies diferents a: Matet, Onda, Suera, Ribesalbes, Torralba del Pinar...

Altres peces, en l'àmbit religiós, presenten la mateixa estructura i solen interpretar-se en Nadal són les *Proses*. S'entonen a l'interior de les esglésies i narren el naixement de Jesús i fan un homenatge als sants i devocions locals. També hi ha proses que es canten en altres moments de l'any dedicades als patrons com ara la Prosa al Crist de la Clemència (Suera).

Les *cançons d'aguinaldo* o simplement *aguinaldo* són, a la zona, una composició musical de caràcter popular formada per una cobla seguida d'una tornada també cantada. El seu ritme es ternari (3/4 o 6/8). Podem dir que són els més complexos dels cants petitoris i això pot fer pensar que es tracta també dels més moderns. Només hem trobat *aguinaldos* a pobles de la serra situats en la Plana Baixa: Betxí i la Vilavella. Hem recopilat cobles en castellà i en valencià, tot i tractar-se de pobles de parla valenciana, i els temes poden ser nadalencs o no, mentre que les tornades sempre han sigut en castellà i fan referència al Nadal. S'acompanyen generalment amb guitarres i guitarró principalment, i percussió, encara que en algunes ocasions es prescindeix de la

La Divina Pastora. Almedijar.
Foto: Joan Vicent Sempere

rondalla.

2. Música profana

2.1. Cançons de Taverna i de beure

Les cançons de divertiment són nombroses a tots els pobles però volem destacar com a mostra més particular el cant de peteneres de la Vilavella en ocasió de la festa de sant Roc. Se celebra un esmorzar que dura fins ben avançada la vesprada i quan ja la gent va contenta se solen arrancar per *peteneres*.

2.2 Tocs de dolçaina ritual i famílies més destacades de dolçainers

En quant a la música de dolçaina, destacarem les dues nissagues de dolçainers que han estat coneguts en totes les comarques del nord i que marquen les dos vessants de la Serra d'Espadà. La vessant que mira el Palància era zona d'influència de la família *Los Leones* d'Almedijar i al seu repertori corresponen nombroses tocatges de processó, dianes, cercavila, danses... A la vessant del Millars, els dolçainers més famosos són *els de Tales* que van deixar la seua empremta en multitud de pobles on es desplaçaven a tocar dins i fora de la serra.

El repertori que executaven uns i altres era, en un primer temps, de caràcter

tradicional, altres, peces influenciades per les bandes de música i per les noves modes, i per últim peces de creació dels mateixos dolçainers.

Altres dolçainers que han recorregut la zona són: *Sabata* de Vall d'Uixó, *l'auelo Rovell* de la Vilavella, *el Negre* i *Pasqualet Grenya*, els dos de Vila-real. Els tres últims de l'escola dels dolçainers de Tales.

2.3. Música de ball

La música de ball que hem pogut conèixer a la serra forma un grup de peces amb molta cohesió i fortes similituds. La varietat dels intèrprets que ens han servit de font distorsiona de vegades la possibilitat d'una anàlisi més acurada. Pràcticament no queda cap manifestació viva de música de ball popular en tota la Serra d'Espadà i hem treballat amb tres tipus de materials:

- peces muntades per a ballar en escenari, (Jota valleria vella, Ball de la Vilavella, Jota d'Onda...)
- reinterpretacions a posteriori de grups d'aficionats locals, (Ball de Tales, Baile Suelto de Castellnovo...)
- fonts orals desmembrades del conjunt d'interpretació i del context de ball cantadors sense acompanyament, tocadors sols...

Les brosetes
d'Espadà
Foto: Joan Vicent
Sempere

(Aín, Torralba, Suera, Eslida, Ayódar...)

Existien dos tipus de formacions musicals per al ball: la dolçaina i el tabal en danses rituals i la rondalla formada per instruments de corda (guitarres, guitarró, bandúrria i llaüt), acordió, percussió i veus. La banda de música en temps més recents, quan ja havia decaïgut el ball solt popular, complementa la rondalla perquè el ball tradicional passa a ser una mena de representació en les places públiques en celebracions.

2.3.1. El ball solt

a. Seguidilla

Les mostres que hem recopilat a l'Espadà pertanyen a dos tipus: Torrades o *manxegues*, quan s'interpreten amb rondalla, i corregudes, quan formen part del repertori de dolçaina.

En contraposició amb el que ocorre en les comarques més septentrionals, les melodies instrumentals de les seguidilles són molt més elaborades. Podem distingir dos grups melòdics instrumentals el primer l'hem trobat a Suera, Torralba del Pinar, Ayódar, Castellново, Almedíjar, Onda i fora de la Serra en l'Alto Mijares i la segona a Tales, Villamalur, Vall de Almonacid, Soneja, Montán, Aín, Eslida...

b. Jota

És, sense dubtes, el ritme que més ha sobreviscut a tots els pobles de l'Espadà. L'aplec de seguidilla i jota unida sense interrupció amb el fandango és el que més identifica els balls de tots aquests pobles.

Podem dir que la jota d'aquests pobles es correspon amb l'estructura que intercala tornades instrumentals i cobles cantades i que en molt poques ocasions s'interpreten les tornades cantades. És freqüent trobar melodies d'estils *aragonitzants* tant en les tornades instrumentals com en les cobles i pensem que això és fruit de la proximitat amb les terres aragoneses, també per la popularitat de la *jota aragonesa* durant el segle XX que va fer que s'imitaren aquests estils.

Com a particularitats de la interpretació de la jota a la serra d'Espadà trobem dos fets que no podem deixar passar per alt:

- Les variades i elaborades melodies instrumentals que trobem en alguns pobles i que pensem que es deu a l'aportació i enriquiment que els músics de vent han fet en aquest gènere.
- Una manera de cantar les cobles de jota que en la zona es coneix com

Bureo, el Raval.
Foto Óscar Pérez

*jota valler*a o *valleren*ca i que reb el nom perquè es creu que va ser a la Vall d'Uixó on es va introduir aquest estil. Podem afirmar que a la Vall d'Uixó hi hagueren bons cantadors d'aquests estil. La *jota valler*a la trobem en pobles del Palància (Sogorb, Almedíjar, Castellnovo, Gaibiel, Sot de Ferrer) i de la Plana Baixa (la Vall d'Uixó, la Vilavella, Artana, Onda, Vila-real, Borriana, Almenara, Aín) també en altres pobles fora de les comarques en què se situa la serra com ara Cabanes, Figueroles o Llcena.

La valler a es canta fragmentada o amb la cobla partida en dos i redueix el primer i cinqué vers de la interpretació de la jota a una sola síl·laba. En alguns casos, especialment quan s'empra aquest tipus de cant per al ball es pot suprimir la reducció del primer vers i deixant-la tan sols per al cinqué tal i com hem pogut observar a Aín, Castellnovo, Sogorb i Cabanes... És un cant que ofereix la possibilitat d'un cert lluïment a l'interpret. Hem pogut constatar un altre tipus de variant a les terres de l'Alt Millars on la cobla no es parteix però si que hi apareix la reducció del primer vers del cant a la sola síl·laba.

c. Fandango

El fandango d'aquestes terres sempre apareix lligat a la jota. Tan sols hem trobat un cas on el fandango es balla independent i apareix com a *Baile de Tres* en Castellnovo. El fandango arcaic, que és com alguns autors anomenen aquest estil de les terres del Nord, presenta una forma genuïna a les comarques de Castelló i s'escampa pels Serrans i per pobles limítrofs d'Aragó. Es tracta d'una acceleració del ritme del ball. En la part musical, podem distingir que a la seua interpretació s'utilitzen tres acords: tònica, dominant i subdominant i el cant presenta unes repeticions diferents a la jota. És la darrera part del ball i solia destinar-se al lluïment dels balladors i com a prova de resistència entre aquests i els músics.

Les melodies instrumentals que l'acompanyen també semblen més elaborades que en altres comarques i podem definir dos subzones en la serra: una a l'Alt Millars i l'altra als pobles de la Plana i del Palància.

2.3.2. Marineria

Es tracta d'un altre tipus de fandango. Al sud rep el nom de *malaguenya* o *ball de l'u* i als pobles de la Plana es coneix com *marineria* o *grana(d)ina* i hem pogut

« Són molts pocs els exemples de danses
que han sobreviscut a la serra d'Espadà
i molts d'ells estructurats en
muntatges coreogràfics de Secció Femenina
i posteriors restauracions»

trobar diferents mostres a Vila-real, Borriana, Nules, Castelló i Orpesa. A la serra d'Espadà, només en coneixem un exemple al poble de la Vilavella. Aquest apareix de manera fossilitzat dintre d'un muntatge de Secció Femenina i presenta una molt bella melodia de cant molt similar a la conservada a Nules.

2.3.3. Danses

Són molts pocs els exemples de danses que han sobreviscut a la serra d'Espadà i molts d'ells estructurats en muntatges coreogràfics de Secció Femenina i posteriors restauracions. Així i tot, ens podem fer una idea de la importància que tenien als pobles que ens ocupen. El ritual de celebració era molt semblant a tots els pobles i com a exemple transcrivim una descripció de les que es feien a Aín al voltant de 1873 quan Bernardo Mundina va publicar el llibre *Historia, Geografía y Estadística de la Provincia de Castellón*.

"Entre sus costumbres pueden citarse por su originalidad la fiesta de San Ambrosio (...). Durante los días de las fiestas, por la noche se reúne todo el pueblo en la plaza, en cuyo centro se eleva un tronco coronado con una gran losa

sobre la cual arde una pequeña hoguera de tea, animada con nuevo combustible que de vez en cuando va añadiendo un mozo, nombrado al efecto. Este aparato que sirve de antorcha para iluminar la función, le llaman el barril; a su alrededor se agrupa el pueblo, formando una gran circunferencia, y ocupando la primer línea todas las mozas y gente joven, dispuestos a bailar un fandango al son de la dulzaina y el tamboril. Apenas el dulzainero ha empezado a dar al aire sus extrañas armonías, todos los mozos buscan su pareja, y puestos frente a su elegida, le hacen un reverente acatamiento sin hablar palabra, a cuya señal sale la moza y se dispone al baile.

Cuando hace una hora que están bailando, el gaitero acelera un tanto el compás de su música como señal de que va a terminar el baile, el cual se suspende por media hora, durante la cual unos cuantos hombres dirigidos por el dulzainero, representan algunos mamarrachos, llamados pasos, que hacen desternillar de risa a los concurrentes, cual pudieran hacerlo las más chistosas comedias

El Raval.
Foto: Carme Orenga

*representadas en magníficos teatros.
(...)”*

Coneixem *las Bailas* d'Almedijar i del Palància, els *Balls del Barril* d'Onda i Betxí i el *Baile de las Clavariesas* de Villamalur. Els primers de la zona d'influència de los leones i els segons de l'escola de Tales. L'estructura de las bailas està formada per un seguit de melodies ajotades i acaba en el ball de l'arenilla. En alguns pobles del Palància s'ha conservat una primera part de *bailas* amb ritme trencat semblant al dels balls plans del Maestrat. S'executa en rogle enfrontat de parelles les quals van marcant passades de jota amb el toc de dolçaina i valseig fent evolucions amb la parella, canviant de parella al ritme del tabalet. L'arenilla, és una mena de cadena on balladores i balladors ballen tots entre si canviant constantment de parella.

Trobem certa similitud amb aquestes *Bailas* i els *Balls de Barril* d'Onda i Betxí, encara que aquests presenten una primera part emparentada amb les *jaqueres* de l'Horta de València, un seguit de melodies ajotades, unes seguidilles boleres i una melodia final a mode de fandanguet que es va accelerant fins acabar el ball.

Per últim, *las Clavariesas de Villamalur*, única dansa viva encara a la zona del Millars. Pensem que es tracta

d'un dansa de caràcter més ritual i tancat. Ballada a quadres, estructura molt estesa a la Plana, conserva una primera part a ritme de ball pla del Maestrat i l'Alcalatén i una segona part ajotada on s'hi fan les evolucions del quadre.

Pensem que a la zona de la Plana i de l'Alt Millars on acudien a tocar les danses els dolçainers de Tales aquestes tindrien certa similitud amb els *balls del dolçainer* que tocaven als pobles de l'Alcalatén. Trobem moltes músiques comunes en el repertori de Tales de les danses de l'Espadà i les de l'Alcalatén.

Cal afegir que forma part del corpus un gran nombre de peces de música de ball més moderna: polques, masurques, valsos...

Conclusions

Pel que fa a la música religiosa, podríem afirmar que hi ha una gran riquesa de melodies en les aurores a la Vall d'Uixó i a la Vilavella, tot i que a la resta dels pobles predominen dues melodies de gran extensió a la resta del País Valencià, tal com passa amb els gojos. La presència de *Proses* amb ritmes i estructura d'albada mantinguda als pobles més interiors.

Les marineries, *aguinaldos* i peteneres, entre altres, relacionen la part baixa de

la serra, immensa en la Plana amb les comarques del sud valencià.

La música del ball solt –seguidilla, jota i fandango- presenta una gran riquesa melòdica, cosa que la diferencia d'altres llocs. Aquest tipus d'aplec de ball i el fandango arcaic relaciona musicalment la serra amb la zona dels Serrans i amb totes les comarques del nord. Les melodies de les cobles de la jota i d'algunes tornades manifesten les relacions amb el proper Aragó.

La música de dolçaina en totes les seues manifestacions es deu a la presència de les dues nissagues: Los Leones a la vessant del Palància i els dolçainers de Tales a la vessant del Millars. Això configura també l'estil de les danses públiques.

Bibliografia

Armiñana, R. i Oller, M.T. Veus d'un poble. Betxi. Institut d'Estudis Valencians. 1983.

CSIC Misiones de recopilación de música tradicional del Instituto Español de Musicología del CSIC (Consejo Superior de Investigaciones Científicas). 1944 i següents.

Gil Desco, M. i Benedito, R. Coplero del Alto Palancia. Publicaciones de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Segorbe. Segorbe. 1985.

Ilescás, J. M. El dolçainer del Grau de Castelló. Inèdit.

Macián, M. Baile popular de Sueras. Cuaderno nº 1. Sueras. Abril 1986. Inèdit.

Manzano, M. La jota como género musical. Un estudio musicológico acerca del género más difundido en el repertorio tradicional español de la música popular. Editorial Alpuerto, S.A. Madrid. 1995.

Mundina, B. Historia, Geografía y Estadística de la Provincia de Castellón. Castelló 1893

Pardo, F. i Jesús-María, J. A. La música popular en la tradición valenciana. Serie Menor. IVM. València 2000

Puerto, G. Danzas de la Provincia de Castellón. Cavalcada del Pregó. Castelló de la Plana 1954.

Seguí, S. Cancionero Musical de la Provincia de Castellón.. Fundación Caja Segorbe.

Serra, V. P. i Ramia, D. La dolçaina. Cançoners de la dolçaina a la Província de Castelló.. Publicacions de la Diputació de Castelló. 1983.

Torrent, V. La Música Popular. IVEI Alfons el Magnànim, col. Descubrim el País Valencià. València. 1990.

Torres, L. Escuela de dulzaineros "Los Leones" de Almedíjar. 1989. València. 1990.

Xarxa Teatre El dolçainer de Tales. Diputació de Castelló. Castelló. 1987.

les activitats a la Serra

Memòria de la Fundació Serra Espadà 2009

Carme Orença

Secretària de la Fundació

Imma Vicent

Presidenta de la Fundació

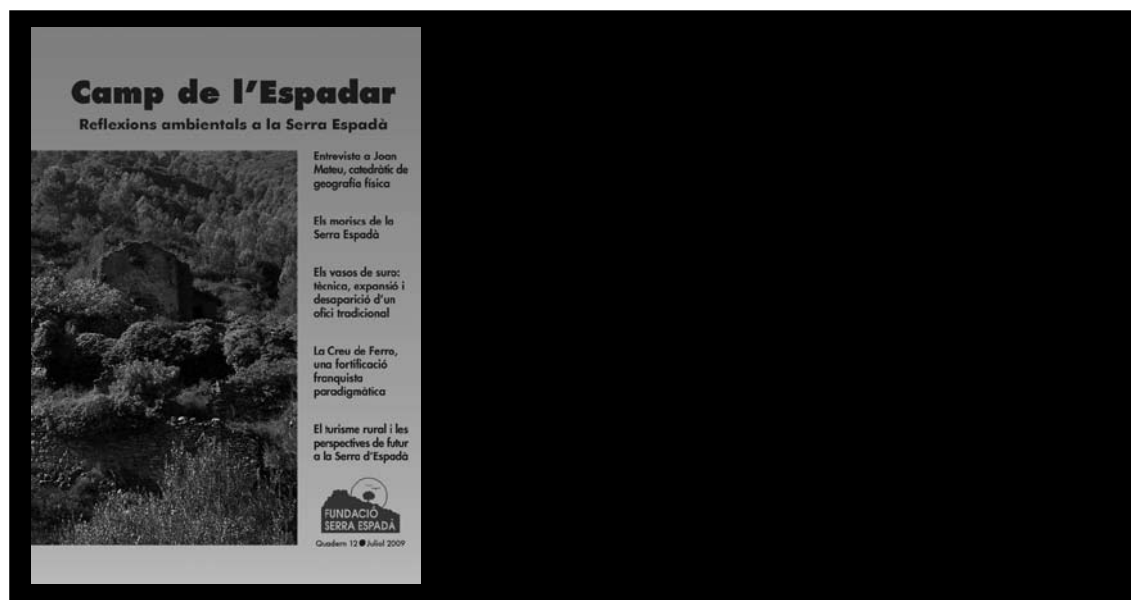
Durant l'any 2009 la Fundació ha seguit consolidant tota la tasca que realitza des de fa temps, tant en eixides culturals, o itineraris medi ambientals com en publicacions. Un dels objectius de la Fundació és la preparació dels terrenys forestals, i per això es va sol·licitar una subvenció a la Conselleria de Medi Ambient per a preparar els terrenys forestals de la finca ubicada en la partida de la Granja d'Artana i altra per acabar la finca de la Solana en el terme d'Eslida, on ja condicionàrem part de la finca en altres ocasions; però no hem rebut cap ajuda. Malgrat les deficiències i carències que tenim, seguim endavant.

Els recursos de la Fundació són mínims i s'ha de fer front al sou de la persona que la gestiona: presentació de pressuposts i comptes, demanar i justificar les subvencions, facturació, coordinació

de la revista "Camp de l'Espadar" o altres publicacions, activitats culturals i mediambientals, pagaments, les terres, etc. Tot aquest treball ho paga la SASE. L'altre fundador, Bancaixa aquest any no ha aportat res. Encara que vam presentar un projecte amb totes les activitats previstes, ens van denegar els diners.

Si l'any 2008 ens queixàvem de les quantitats tan minses que rebíem de les subvencions, aquest any 2009 ha sigut molt pitjor, perquè molts dels projectes presentats no ens els han subvencionat i moltes altres subvencions ni les van convocar. Aquest any ha sigut especialment difícil.

Tot i que l'any anterior es va acordar vendre algunes finques per a fer més fàcil la gestió, durant l'any 2009 no hem venut cap finca, el preu del suro està per terra i sembla que no hi ha compradors.

Bé, hem estat treballant fins ara i així seguirem, amb més o menys mitjans.

S'ha publicat la revista núm. 12 de "Camp de l'Espadar" amb un contingut de 40 pàgines, amb articles i temes relacionats en el medi ambient, la cultura, història, patrimoni i el nostre territori, especialment de la Serra Espadà.

La SASE va editar la topoguia del GR-36 i la Fundació va aportar 1.000 euros per a l'edició.

Pel que fa a les activitats d'educació ambiental i a la promoció i coneixements dels aprofitaments i recursos del Parc, s'estan assolint els objectius sense cap problema, a pesar que no tenim cap dotació i és bastant difícil gestionar la Fundació sense diners. Encara que siga modest el nostre pressupost, amb un gran esforç tant econòmic com humà, estem portant a terme les activitats i les publicacions.

Cal dir que en la Fundació estem treballant en el pressupost que hi ha, mai hem sobrepassat les nostres possibilitats econòmiques gastant el que no tenim.

També remarcar que s'estant assolint els objectius de la Fundació tal i

com marquen els estatuts i la Llei de Fundacions. Així el 70 % del pressupost de la Fundació va destinat a activitats d'educació ambiental, a la regeneració de boscos, publicacions referents al nostre patrimoni tant natural com cultural i a la publicació de la revista anual "Camp de l'Espadar" amb temes mediambientals i socioculturals.

Les activitats de l'any 2009 han sigut les següents:

Dia 25 de gener. Dia de l'arbre

Anàrem a la finca de la partida de la Granja d'Artana, on plantàrem els arbres que dúiem, i a més netejàrem la finca. Com està ubicada al costat d'una urbanització, és el femer dels veïns. De fet, per l'any 2010 vam pensar d'anar un dia a fer una bona neteja. Van participar unes 30 persones.

Dia 15 de març. Les fonts de Suera

Amb la col·laboració de Vicent Fausto, que ens va acompanyar, realitzàrem un itinerari pel barranc de Castro visitant totes les fonts fins arribar al mas de

Cirat.
Foto: Lluçia Almodóvar.

la Campana. Van participar unes 25 persones.

Pont de l'1 de maig. Fageda de Tejera Negra i Sigüenza

Aquesta vegada es va anar a les terres de Castella per visitar barrancs i congosts, la fageda i el pobles de l'arquitectura negra. Van participar 24 persones.

Dia 31 de maig. Cirat i el Salt de la Núvia

Recorregut pel barranc de les Salines en el terme de Cirat. Es va anar en autobús i van participar 35 persones.

Dia 14 de juny. Font de Quart, ruta de l'aigua

Excursió familiar per a conèixer el curs de l'aigua i el sistema de rec i sèquies que distribueixen l'aigua per la Vall de Segó. Pel camí van trobar tota una sèrie de patrimoni vinculat a l'aigua: molins, sistars, partidors d'aigua i llavaneres. Va ser una eixida familiar on van participar molts xiquets. Total 30 persones.

Dia 20 de setembre. Pel patrimoni cultural de València

Aquesta vegada ens va acompanyar i guiar la historiadora Lourdes Tamborero. No va assistir massa gent, n'erem 10. Va ser molt interessat perquè Lourdes ens va explicar cada edifici i va introduir en les explicacions elements de la història, arquitectes i curiositats donant-li un contingut diferent.

Pont d'octubre. La Rioja: Serra de la Demanda i Cameros

Jornades pels paisatges i pel patrimoni mil·lenari de la Rioja: monestirs, museus, cellers, esglésies i rutes pel GR93 travessant aquestes terres d'una vall a una altra. L'eixida va ser tot un èxit, 45 persones van poder anar i gaudir de quatre dies en aquestes terres.

Dia 25 d'octubre. Jornada dels bolets

Un altre any convocàrem la jornada dels bolets. Aquesta vegada vam encertar el dia no em vam trobar molts, però van ser suficients per conèixer diferents tipus i poder mostrar-los als assistents. Aquesta

Jornada Vall de Segó.
Foto: Rafa Vercher.

vegada vam ser uns 30.

Altres activitats

Jornades Avinença

La Fundació va assistir a les jornades que va convocar Avinença a València per tal d'estructurar el seu funcionament i canalitzar els mitjans de gestió de l'entitat. Carme Orenge va assistir en nom de la Fundació i des d'aleshores forma part com a vocal del Consell Directiu.

I Trobada sobre la Gestió d'Espais Naturals Surers a Palafrugell

El passat 1, 2 i 3 de desembre el Consorci de les Gavarres va organitzar unes jornades sobre la gestió dels espais naturals de les sureres a les quals vam assistir dos membres de la Fundació Serra Espadà. Rebérem el recolzament econòmic i la informació d'Avinença.

La Trobada va ser tot un èxit per la quantitat d'entitats que van participar, vingudes de tot arreu. Uns 100 integrants representaven països de tot l'arc mediterrani: Portugal, Marroc, França, Andalusia,

País Valencià i catalans.

Les Gavarres és un massís situat entre les comarques del Gironès i el Baix

Empurdà amb una extensió de 30.000 ha de sureres, carrasques, roures i pinars. És un espai protegit governat per un Consorci que en aquesta ocasió va ser l'amfitrió.

El primer dia de la Trobada van haver diverses ponències en les quals es va parlar de gestió, conservació, promoció del suro i la situació actual dels boscos de suredes per tot l'arc mediterrani. Al segon dia van haver-hi grups de treball per parlar de la problemàtica i el desenvolupament local, gestió forestal, ús públic, biodiversitat i educació mediambiental. Al tercer dia es va visitar la finca que gestiona el Consorci Can Villalonga dins del massís de les Gavarres i també una fàbrica de taps de suro a Cassà de la Selva.

Tot plegat va estar molt interessant i es va proposar fer una altra Trobada dins de dos anys.

La Fundació Serra Espadà va presentar un pòster.

La Rioja.
Foto: Tomás de Lozar

Publicacions

Revista "Camp de l'Espadar" número 12. La Fundació va col·laborar en la publicació de la topogua GR-36 amb la quantitat de 1.000 euros.

A més es van demanar les ajudes a la Conselleria de Medi Ambient per la Gestió Sostenible en Matèria Forestal i a la mateixa Conselleria, ajudes directes del conseller per activitats mediambientals. No ens van concedir cap ajut.

València, 25 de gener de 2010

SUBVENCIONS REBUDES

Fundació Bancaixa,
entitat privada 0 euros

Conselleria de Cultura,
publicacions..... 725 euros

Diputació de Castelló,
activitats culturals 1.004 euros

El periodisme i la comunicació ambiental centren l'últim número de la revista *Mètode*. *Ona verda: Comunicar el medi ambient* és el títol d'aquest monogràfic, coordinat pels periodistes **Maria Josep Picó** i **Nel·lo Pellisser** i que ha comptat amb la col·laboració de nombrosos professionals de la divulgació i del periodisme ambiental.

Segons indiquen els coordinadors, la comunicació ambiental «s'ha fet un lloc preferent als mitjans de comunicació gràcies a l'interès social generat pel medi ambient», tot i que afegeixen que aquesta disciplina continua trobant-se amb nombrosos entrebancs.

El monogràfic s'ocupa del tractament de la qüestió ambiental en diferents mitjans com la televisió, la premsa o Internet, però també en el cinema o a través de la fotografia. A més, el monogràfic inclou una entrevista amb **David Attenborough**, pioner dels documentals de natura.

La revista també compta amb un document d'actualitat sobre els resultats del **Projecte Genoma Neandertal**, a càrrec de **Carles Lalueza-Fox**, i un interessant article sobre la ciència en les obres de **Lewis Carroll**, *Alícia al país de les meravelles* i *A través de l'espill*, per mà del professor **Josep Ballester**.

La nostra opció
Un pla per resoldre la crisi climàtica

Autor: Al Gore

Col·lecció: Llibres a l'Abast [Nro 416]

Format: 190 x230

EAN 9788429763546

Edicions 62

Tinc perfectament clar que disposem de totes les eines necessàries per resoldre la crisi climàtica. Només ens manca un ingredient: la voluntat col·lectiva.

Des del punt de vista adequat, la crisi climàtica és una oportunitat sense precedents per redreçar, per fi, moltes de les causes permanents de patiment i misèria que s'han deixat de banda durant molt de temps, i de transformar les esperances de les generacions futures de viure vides més sanes i pròsperes i d'augmentar les probabilitats d'èxit en la seva particular cerca de la felicitat.

La nostra opció reuneix les solucions més eficaces disponibles actualment i que, actuant en conjunt, serviran per resoldre aquesta crisi. La seva finalitat és separar la qüestió de la política tant

com sigui possible i inspirar els lectors per emprendre accions, no només individualment sinó també com a participants en els processos polítics, i fer que tots els països, i el món en el seu conjunt, s'enfrontin a la decisió que han de prendre.

Hi ha un antic refrany africà que diu: «Si vols anar ràpid, vés-hi sol; si vols anar lluny, vés-hi acompanyat». Nosaltres hem d'anar lluny... i ràpid.

Podem resoldre la crisi climàtica. Serà, sens dubte, difícil, però si escollim l'opció de resoldre-la, no tinc cap dubte que podem reeixir, i ho farem.

També hi ha un altra edició exclusiva comercialitzada per a les tendes d'ABACUS.

